

De Wereldverbeteraars

De Wereldverbeteraars

Johan van der Touw

Schrijver: Johan van der Touw (johanvandertouw@gmail.com)

Coverontwerp: SJK

ISBN: 9789402173741

© Johan van der Touw

INHOUD

1 HET ONDERZOEK	7
2 DIE WENDE.....	37
3 DE MENSELIJKE NATUUR.....	61
4 LIEFDE EN OVERSPEL.....	91
5 GEVAARLIJKE AVONTUREN	127
6 GROEI VAN EEN POPULATIE	165
7 GROEIEND VERZET	185
8 DE STRIJD OM DE MACHT	229
9 DE ONTDEKKING.....	265
10 DE OPSTAND	331

1 HET ONDERZOEK

Aanzwellend zwaar motorgeronk en daarna piepende remmen maakten dat hij snel opstond van zijn bureaustoel en naar het raam liep. Vanuit zijn directiekamer op de derde verdieping zag hij het dak en een deel van de zijkant van de arrestantenwagen. In de getraliede ramen weerspiegelde het natte asfalt. Voor de ingang werd even gewacht tot de poort was geopend, daarna draaide de auto naar binnen en verdween langzaam uit het zicht van Dirk Koster.

‘Welkom, Benno’ mompelde hij. In de straat was het stil. Het leek alsof alleen Dirk de komst van Benno Van Soest had gadegeslagen. Geen demonstrant te bekennen en kennelijk waren er ook geen familieleden of vrienden die hem nog wilden groeten op zijn weg naar zijn huisvesting voor de komende jaren. Dirk keerde terug naar zijn bureau.

Voor hem lag het dossier-Van Soest. Hij had het minstens een uur ingekeken. Lezen kon je het nauwelijks noemen. Hij kende de inhoud en had het proces via de media gevolgd.

Van Soest was in het najaar van 1990 in het deel van Duitsland dat nog kort daarvoor DDR heette, gearresteerd en aan Nederland uitgeleverd. Het strafproces had kort geduurd en hoewel zijn advocaat had betoogd dat er geen enkel concreet bewijs was van zijn betrokkenheid bij de ten laste gelegde feiten had Van Soest zelf zijn schuld niet ontkend en was hij tot tien jaar veroordeeld. De val van het communisme in Oost-Europa leidde tot zijn onverwachte terugkeer in Nederland. Deze gebeurtenis verleidde Dirk ertoe nog eens verbaasd na te denken over de ontstellende veranderingen die zich in zeer korte tijd in de wereld hadden voltrokken: de ineenstorting van het communisme in Europa, het uiteenvallen van de Sovjet-Unie, de opheffing en van de DDR en de samenvoeging met de Bondsrepubliek, de vrijlating van Nelson Mandela en de afschaffing van de apartheid in Zuid-Afrika. Allemaal gebeurtenissen die twee jaar eerder nog onvoorstelbaar waren.

Met de papieren voor zich, erin bladerend alsof hij iets speciaals zocht, waren zijn gedachten weg gedwaald naar de tijd die vijfentwintig jaar achter hem lag. De tweede helft van de jaren zestig, begin jaren zeventig. Zijn studietijd. Hun studietijd. De studentenvereniging, de studentenvakbond, de demonstraties tegen de oorlog in Vietnam, de vergaderingen en discussies, de bezetting van de universiteit. Van Soest was daar altijd bij. Dirk probeerde zich Van Soest voor de geest te halen zoals hij er in die tijd had uitgezien: een broodmagere jongen met lang zwart haar en felle donkere ogen in een bleek gezicht. Altijd in een zwartleren jasje en een zwarte broek met nauwe pijpen. Daaronder suède schoenen. En altijd in debat.

De eerste keer dat zij elkaar hadden ontmoet was tijdens een introductiedag voor eerstejaars. Dirk was tweedejaars en riep de studenten op om lid te worden van de Socialistische StudentenVereniging. Hij werd onverhoeds aangevallen door enkele bekende corpsleden achter in de zaal die luidkeels riepen dat de SSV een communistische mantelorganisatie was. In zijn poging die aantijging te weerleggen stond Dirk stuntelig te hikkelen. Benno Van Soest was hem te hulp geschoten. Van Soest was een goed spreker. Staande, met één hand in zijn zak en met de andere wijzend naar zijn opponenten, had hij binnen een minuut de lachers op zijn hand door minzaam op te merken dat hij zich de angst van deze critici levendig kon indenken, omdat zij natuurlijk vurig hoopten dat de socialisten nooit aan de macht zouden komen, want dan zouden zij worden beoordeeld op hun eigen prestaties en niet op hun afkomst. Hij had deze schreeuwlelijken op superieure wijze het zwijgen opgelegd: kalm, zonder stemverheffing. Dat was klasse. Zo had Dirk ook graag kunnen spreken.

Later hadden ze elkaar beter leren kennen in lange nachtelijke debatten over het socialisme in al zijn varianten: in Oost-Europa, in China, op Cuba, bij de anti-imperialistische verzetsgroepen in de westerse koloniën in Afrika. Ze hadden gediscussieerd over de rol van politieke partijen, vakbonden en actiegroepen in Nederland en elders in de wereld en over de taak van de wetenschap binnen het kapitalisme en over hun eigen bijdrage aan de strijd voor een betere toekomst.

Ze waren in die jaren vol verwachting: overal zagen ze signalen van de op handen zijnde revolutie. Jongensdromen? Nee, niet alleen maar fantasie, ook bloedserieuze, alledaagse werkelijkheid. In tal van landen kwamen de mensen in opstand tegen uitbuiting en onderdrukking. Algerije was nog maar net onafhankelijk geworden na een lange en bloedige strijd. In de Portugese koloniën duurde de strijd nog voort. In Latijns-Amerika groeide het verzet tegen de militaire junta's. Eén van hun kameraden, Cor Zevens, hij zou die naam nooit vergeten, was zelfs naar Zuid-Amerika vertrokken om zich - in navolging van de jonge Franse activist Régis Debray - aan te sluiten bij Che Guevara. Vervolgens was hij spoorloos verdwenen. Nooit meer wat van gehoord. Omgekomen in de jungle? Vermoord door het leger? Niemand die het wist. Het maakte sommige kameraden onzeker. Hoe groot moest je persoonlijke inzet zijn? Welke risico's mocht je nemen? Het enige gevaar dat zij in Nederland liepen was, dat ze door de politie werden opgepakt bij nachtelijke plakacties of de haast dagelijkse demonstraties. Bij demonstraties liep je bovendien kans rake klappen te krijgen, niet alleen van de politie, ook van bovenmatig brave burgers die het langharige linkse tuig haatte omdat die vrijgevochten bende hen confronteerde met hun eigen troosteloze bestaan.

Vele uren hadden ze doorgebracht in de cellen van verschillende politiebureaus. Ze kenden de commissarissen en de politierechters. Het had hem vaak woedend gemaakt,

niet om te worden opgepakt, want dat hoorde bij het spel. Erger was het om na enkele uren te hebben vastgezet, zonder dat er proces-verbaal was opgemaakt, te worden vrijgelaten, soms midden in de nacht, ver buiten de stad. Zonder berichtje in de krant van de volgende dag.

Als de politie weer eens onbeheerst insloeg op vreedzame demonstranten kon hij met moeite de aanvechting weerstaan om te kiezen voor geweld. Moesten zij niet terugvechten? Het voorbeeld volgen van de radicale studenten in Japan? Van de Rote Armee Fraktion in Duitsland? De meesten verwierpen die mogelijkheid. De gewelddadige weg was zo goed als zeker kansloos. Dan hadden ze het ongetwijfeld in de kortste keren afgelegd tegen de goed bewapende en door training geharde Mobiele Eenheid. Nu kregen ze de publieke opinie langzamerhand aan hun zijde. Ze wilden de steun, en op zijn minst de sympathie, van de arbeiders verwerven.

Er ontstonden steeds meer oppositiegroepen en het verzet groeide. Ook in de meer behoudende politieke partijen weerklonk de roep om vernieuwing. Er waren afsplitsingen. Zelfs in kerken hoorde je opstandige geluiden. Een rijkgeschakeerde vredesbeweging verzette zich tegen de wapenwedloop en de kernwapens; priesters verwierpen het celibaat, dominees keerden zich tegen de apartheid. Marx werd een geduchte concurrent van Jezus. Nieuwe lichten studenten werden geradicaliseerd. Studeren was actievoeren. Niet alleen de wereld analyseren, vooral de wereld veranderen. Dat was hun strijd.

Tegen het einde van zijn studie had Dirk veel kameraden uit het oog verloren. De meesten kregen toen meer oog voor hun carrière dan voor de revolutie. Van Soest was ook uit zijn gezichtskring verdwenen.

Achteraf vroeg Dirk zich dikwijls af wat het allemaal had opgeleverd. Waren het toch alleen maar jongensdromen geweest?

Van Soest had tot de radicale voorhoede van de studentenbeweging behoord. Hij speelde een rol in talloze actiegroepen en comités. Hij volgde de ontwikkelingen in binnen- en buitenland en was in 1967 naar Berlijn gereisd om te demonstreren tegen het bezoek van de Sjah van Perzië en zat in 1968 in Parijs tijdens de mei-opstand van de studenten. Was Van Soest toen al veel radicaler geweest dan hijzelf? Maar Van Soest had toch heel beslist de daad van Cor Zevens afgekeurd. Volgens Van Soest was het zinloos om je op te offeren voor de gewapende strijd in een vreemd land. 'De bevrijding van Zuid-Amerika is de taak van de Zuid-Amerikanen zelf', had hij meermalen betoogd. 'Wij moeten ervoor zorgen dat de arbeidersklasse in Europa weer klassenbewust wordt; wij zijn het hoofd van het volk; wij moeten denken en aanmoedigen'. Hij vond dat intellectuelen de taak hadden de maatschappij te doorgronden en de weg te wijzen naar het socialisme. Bang was hij zeker niet geweest. Hij deed mee aan alle demonstraties. Ook hij was vaak in elkaar gemept. Van Soest

was echter geen man die op de barricaden wilde staan. Hij was een denker. Eerder een Marx dan een Bakoenin.

Daarom had het Dirk verbaasd dat Van Soest eind jaren '70 werd genoemd in verband met een aantal bloedige aanslagen in Nederland. Twee aanslagen waren gelukt: een provinciaal bestuurder die grote sommen publiek geld naar het bedrijfsleven had gesluisd werd in zijn auto doodgeschoten; de directeur van een bank die miljoenen aan zwart geld had witgewassen werd voor zijn huis zwaargewond door schoten in zijn buik en borst en overleed een paar dagen later in het ziekenhuis. Een oorlogsmisdadiger die nooit was vervolgd raakte slechts licht gewond. Brandstichting in een aantal bedrijven die zakenedden met het apartheidsregime in Zuid-Afrika werden door sommige journalisten toegeschreven aan groepjes waarin Van Soest een centrale rol zou hebben. Hij zou zijn gesignaleerd op de plaats van het delict, er bestond een foto waarin hij in het gezelschap verkeerde van beruchte terroristen van de PLO, hij besprak in een afgetapt telefoongesprek de planning van een aanslag. Jarenlang was iedere politiemans in binnen- en buitenland op jacht naar Van Soest. Hij was echter onvindbaar. Net zo spoorloos verdwenen als Cor Zevens. Tot de muur viel. Kort daarna werd hij min of meer toevallig gearresteerd in de voormalige DDR. Omdat er geen harde bewijzen waren voor zijn directe betrokkenheid bij aanslagen van de RAF in Duitsland werd hij uitgeleverd aan Nederland.

De jaren zeventig had een groot aantal aanslagen laten zien. In Duitsland had de Rote Armee Fraktion tientallen slachtoffers gemaakt, de Rode Brigades waren actief in Italië, de ETA in Baskenland, het Rode Leger in Japan, het Lichtend Pad en de Tupac Amaru in Peru, de Tamil Tijgers in Sri Lanka. In Noord-Ierland streed de IRA voor aansluiting bij de Ierse Republiek. Het Palestijnse bevrijdingsleger PLO had spectaculaire aanslagen gepleegd. Er waren tal van kapingen geweest van vliegtuigen, schepen en treinen. In Nederland hadden jonge Molukkers via treinkapingen en het bezetten van openbare gebouwen geprobeerd aandacht te krijgen voor hun politieke doelen. In de hele wereld waren duizenden onschuldige burgers om het leven gekomen door terreur. Jarenlang beheersten gruwelijke aanslagen en spectaculaire bevrijdingsacties de voorpagina's van de kranten. Carlos 'de jakhals' Sanchez was een van de meest beruchte terroristen die op allerlei plekken opdook, zijn dodelijke werk verrichtte, om daarna weer in het niets te verdwijnen. Was Van Soest ook zo'n verscheurend roofdier?

De grootste krant van Nederland had Van Soest beschreven als een bloeddorstig monster. Dirk wist zeker dat hij dat nog niet was in zijn studententijd. Was Van Soest zo radicaal van ideeën veranderd? Was hij veranderd van een denker in een doder?

Het dossier op zijn bureau gaf daar geen duidelijkheid over. Volgens het psychiatrisch rapport was Van Soest volledig toerekeningsvatbaar. Wat had Van Soest ertoe gebracht te kiezen voor geweld? Dirk besloot het hem zelf te vragen.

Twee dagen na zijn aankomst werd de nieuwkomer voor de directeur geleid. Er werd geklopt en Dirk riep 'Ja, kom binnen.' Toen Van Soest en de bewaker in de deuropening verschenen stond Dirk op uit de stoel achter zijn bureau, liep op Van Soest af en zei: 'Goedemiddag, neemt u hier plaats.' Daarbij wees Dirk op een gemakkelijke stoel in de kleine zithoek van de ruime werkkamer. 'Gaat u maar,' zei hij tegen de bewaker, 'Ik zal waarschuwen als u de heer Van Soest kunt komen ophalen.' Twee leren fauteuils stonden een beetje naar elkaar toegekeerd, elk aan een kant van een laag tafeltje. Dirk had deze opstelling gekozen voor het geval hij met iemand wilde overleggen in een min of meer informele sfeer.

Dirk nam plaats in de andere stoel en bestudeerde een tijdje zijn gast zonder wat te zeggen. Hij was het overduidelijk. Dezelfde trekken: donkere, kleine ogen, een dunne, gesloten mond. Toch zou hij hem op straat niet hebben herkend. Hij was nog steeds mager, maar het donkere haar was behoorlijk grijs aan de slapen en de korte baard was nagenoeg wit. Het gezicht was getekend door enkele scherpe vouwen en rimpels. In plaats van het bekende zwarte leren jasje droeg hij nu een grijze trui boven een blauwe spijkerbroek.

'Koffie?' vroeg Dirk en toen Van Soest knikte schonk hij voor beiden koffie in, wees op het plateau met suiker en melk en zweeg. Van Soest zat recht op in zijn stoel en nam de kop koffie in zijn linkerhand zonder er suiker of melk in te doen. Hij pakte het kopje niet bij het oortje, maar sloot zijn linkerhand eromheen. Dirk glimlachte. Hij herkende dat gebaar: zo dronken ze altijd koffie in hun studententijd, sterke zwarte koffie uit glazen bekertjes. Oortjes gebruikten ze niet. Dat was een soort herkenningsritueel. Zoals ze een jasje nooit dicht zouden knopen. Sommigen knipten er zelfs consequent de knopen van af. Dirk hield zijn kopje met zijn rechterhand vast bij het oortje.

Van Soest keek Dirk uitdrukkelijk niet aan, alsof hij wilde zeggen: met jou heb ik niets te maken.

'Weet u wie ik ben?' vroeg Dirk op neutrale toon.

Langzaam draaide Van Soest zijn hoofd in de richting van Dirk en nog steeds zonder hem aan te kijken antwoordde hij traag, uit de hoogte, met een beetje hese stem: 'Men heeft mij verteld dat ik naar de directeur moest. Dus ik neem aan dat u de directeur bent.' Stilte. Van Soest had een onverholen spottende blik in zijn ogen.

Dirk knikte: 'Maar kent u ook mijn naam?'

Van Soest trok vermoeid zijn wenkbrauwen omhoog en schudde langzaam zijn hoofd: ‘Nee, het spijt mij zeer, ik heb niet de eer,’ en blikte quasi verveeld de kamer rond.

Het bleef geruime tijd stil. Van Soest dronk zijn kopje leeg. Toen zei Dirk droog: ‘Dirk Koster’ en wachtte bewegingloos op de reactie. Die kwam onmiddellijk. Met een ruk draaide Van Soest zich richting Dirk en nu was het zijn beurt om de ander bedachtzaam op te nemen. Intussen knikte hij langzaam met zijn hoofd als blijk van herkenning en mompelde: ‘Verdomd! Koster. Dirk Koster. Inderdaad. Is me dat even een verrassing.’

‘Ja zeg dat wel, wie had dit ooit kunnen denken. De tijden zijn wel veranderd.’

Nu reageerde Van Soest scherp en afgemeten: ‘Zijn de tijden veranderd? De tijden?’ en met een fors aanzwellende stem: ‘Of jij?’ Daarna zette Van Soest zijn kopje met een harde klap op de tafel en keek Dirk met gefronste wenkbrauwen afwachtend aan.

‘Of jij?’ weerkaatste Dirk uiterlijk kalm, maar hij voelde zijn hart in zijn keel bonken, ‘Vroeger veroordeelde jij geweld!’

‘Ha,’ schamperde Van Soest, ‘en jij was vroeger geen dienaar van de staat!’

Dirk knikte en snoof. ‘Dat kan ik je precies uitleggen,’ antwoordde hij net iets te snel en te luid.

Van Soest had een gevoelige plek geraakt. Meermalen had Dirk zich afgevraagd of zijn functie in overeenstemming was met zijn maatschappelijke en politieke opvattingen. Uiteindelijk had hij besloten dat dat wel het geval was, maar er bleef nog iets knagen. Hij antwoordde: ‘Ik heb daarover nagedacht en ik weet waarom ik hier zit. Ik vraag me af of jij ook kunt uitleggen waarom jij hier zit?’

Van Soest leunde achterover en wendde zijn blik weer af. ‘Nee, dank je beleefd. Ik ben al genoeg verhoord’, snerpte hij afgemeten, ‘en voor het geval je het nog niet wist: ik ben ook al veroordeeld. Dus laat maar zitten.’

Dirk schudde misprijzend zijn hoofd. ‘Ja, natuurlijk weet ik dat. Tien jaar met aftrek van voorarrest. Maar luister, het gaat mij nu even niet om de juridische kant van de zaak. Ik vraag me werkelijk af waarom een briljant socioloog kiest voor het gebruik van politieke middelen die volstrekt ...’, hier stopte Dirk even om met nadruk te vervolgen: ‘... maar dan ook werkelijk volstrekt ondoelmatig zijn.’ Hij schudde zijn hoofd en vervolgde zacht sprekend: ‘Van een warhoofd zou ik dat kunnen begrijpen, maar in jouw geval vind ik dat een compleet raadsel.’ En zuchtend voegde hij daaraan toe: ‘Ik meende je te kennen.’

Van Soest haalde luid zijn neus op en zei nauwelijks hoorbaar: ‘Warhoofd? Ondoelmatige middelen?’ Daarna klonk het luid: ‘Wat een dom gelul, Koster. Het gaat jou helemaal niet om doelmatigheid. Beken het maar eerlijk: jij hebt heel andere bezwaren; jij bent nog steeds steeds dezelfde verdomde moralist!’ Die laatste twee woorden kwamen er staccato uit.

Dirk schudde heftig zijn hoofd: ‘Nee, nee, dat is me te gemakkelijk. We kunnen het straks over mij hebben. Nu wil ik jouw verhaal horen. Je argumenten. Ik snap jou niet.

Ik ken je als een voormalig politiek kameraad. Wij wilden de massa in beweging zetten.' Dirk pauzeerde even, dacht na en vervolgde zachtjes, 'Mijn vraag is dus, mijn beste Van Soest, ja, ik zal je bij je achternaam blijven noemen, want zo zijn hier de regels, de vraag is, wat is het nut van aanslagen?'

Er volgde een lange pauze. Misschien dacht Van Soest na over het antwoord op deze vraag, of over de vraag of hij bereid was deze discussie aan te gaan, of over de mededeling dat zijn oude strijdmakker hem bij zijn achternaam wenste te noemen. Misschien wilde hij schuld ontkennen door te beweren dat hij aanslagen afkeurde en nooit aanslagen had gepleegd.

Dirk dacht intussen na over de beschuldiging door Van Soest dat hij een moralist zou zijn. Had Van Soest eigenlijk niet volkomen gelijk? Natuurlijk wist Dirk maar al te goed dat in de politiek de resultaten tellen en niet je goede bedoelingen. Daarom had hij Van Soest aangesproken op het effect van zijn daden. Maar volgens Dirk moest politiek ook rekening houden met simpele overwegingen van medemenselijkheid. Als jongen van een jaar of zestien, zeventien had hij de ideeën van Tolstoj en Gandhi leren kennen en bewonderd; hun pleidooi voor een vreedzame manier van verzet hadden hem sterk aangesproken. Misschien was er meer moed voor nodig om je geweldloos te verweren tegen onrecht dan om naar de wapens te grijpen. Dirk verwierp elke onderdrukking en uitbuiting, maar geloofde niet dat je met geweld een betere maatschappij kon creëren.

Beiden leken enige tijd hun eigen gedachten te ordenen, in slagorde op te stellen, zich voor te bereiden op een steekspel van argumenten.

Na zijn korte denkpauze begon Van Soest te praten, op docerende toon. Hij legde uit dat er verschillende soorten geweld zijn, geweld door staten en geweld door burgers. Staten plegen geweld tegen burgers in eigen land en tegen de inwoners van andere landen. Hij verwees naar de luchtbombardementen op steden in de Eerste en Tweede Wereldoorlog, en de poging van westerse landen na de Tweede Wereldoorlog om hun koloniale bezittingen te behouden door terreur tegen de opstandige bevolking. 'Staatsterreur', noemde hij deze vorm van geweld. Dat was volgens hem de manier waarop een staat zijn doelen kan trachten te bereiken. Soms met succes. Hij concludeerde dat geweld dus soms effectief is, soms niet. Aanslagen gepleegd door burgers, bijvoorbeeld gericht tegen het staatshoofd, konden ook succesvol zijn. De omvang van het geweld van burgers tegen de staat of tegen andere burgers viel volgens Van Soest in het niet vergeleken met de terreur die staten uitoefenen tegen burgers. Het viel Dirk op, dat Van Soest in algemene termen over aanslagen sprak en zorgvuldig leek te vermijden zijn eigen rol bij aanslagen te beschrijven.

Van Soest noemde vervolgens de vele pogingen Hitler uit de weg te ruimen. Hij vroeg: 'In welke fase van zijn carrière zou een gelukke aanslag op Hitler veroordeeld zijn, en

wanneer gewaardeerd? En door wie? In 1933 zou men daar anders tegenaan hebben gekeken dan in 1944, zowel in Duitsland als in door Duitsland bezette landen, denk je niet?’

‘Dat is een extreem geval. We zijn niet bezet, Van Soest!’

‘Maakt niet uit. Je vroeg naar de effectiviteit van aanslagen.’

‘Ik stel voor dat we Hitler even laten rusten. Welke gelukte aanslagen hadden effect?’

Van Soest knikte, pakte zijn inmiddels lege kopje op en zette het weer neer. Na een paar keer nadenkend te hebben geknikt zei hij: ‘Die van de Russische anarchisten in de 19^e eeuw misschien? Ze maakten de tijd rijp voor de revolutie. Zij lieten zien dat het regiem bestreden kon worden. Dat de macht van de tsaren niet vanzelfsprekend was. Zij effenden de weg voor de revolutionairen die na hen kwamen.’

‘En meer recent?’

‘Door kapingen en gijzelingen zijn conflicten op de agenda gezet. Het lot van de Palestijnen bijvoorbeeld. Het gaat niet om een onmiddellijke politieke ommezwaai. Het gaat erom dat mensen zien dat niet iedereen een bestaand onrecht accepteert, dat er verzet is, dat de machthebbers schrikken. Dat kan mobiliserend werken.’

‘Of démobiliserend. Ik herinner je aan de treinkapingen van Molukkers, ergens in de jaren zeventig in het noorden van ons land. Bedoeld om de droom van hun ouders, een eigen republiek op de Molukken in Indonesië, te realiseren. Daarvoor executeerden ze een aantal treinpassagiers. Uiteraard ging onze regering niet in op hun eisen; had natuurlijk geen enkele invloed op het beleid van de regering van Indonesië. Een paar jaar later probeerden ze het nog eens, opnieuw met een treinkaping, plus de bezetting van een basisschool, vol kinderen en leerkrachten. Daarmee verspeelden ze het minimale beetje sympathie dat ze tot dat moment wellicht hadden. Kinderen gijzelen en bedreigen! Hoe stom kun je zijn?’

‘Wacht even Koster! Dat soort stomme acties keur ik natuurlijk niet goed. Bovendien onderschrijf ik hun doel niet. Het waren acties vanuit de hoek van het voormalige koloniale leger. Zij zijn te vergelijken met Nederlanders die er tijdens de Tweede Wereldoorlog voor kozen, de nazi’s te helpen heel Europa te veroveren. Ik kies juist voor de onderdrukten, voor de opstand tegen de bezetters en tegen het kolonialisme.’

‘Oké, Van Soest. Daar kan ik begrip voor hebben. Dan gaat het om extreme omstandigheden. Maar aanslagen in ons land, in een rechtsstaat? Dat leidt terecht tot vervolging van dit soort terroristen. De aanslagen die de RAF pleegde leidden tot harde vervolging van alles wat naar links rook!’

‘Des te meer reden om hard te blijven knokken voor een andere politiek!’

‘Geen enkele regering kan accepteren dat een kleine minderheid met wapengeweld veranderingen probeert af te dwingen!’

‘Gericht geweld vind ik begrijpelijk en zelfs in omstandigheden acceptabel!’

‘De moord op Schleyer bijvoorbeeld? Vertegenwoordiger van de werkgevers in Duitsland, maar is dat reden voor moord?’

Van Soest leek een paar seconden na te denken, kneep zijn ogen samen, balde zijn vuisten en gromde, nauwelijks hoorbaar: ‘Werkgeversvertegenwoordiger zeg je, hè? Jij hebt de media destijds goed gevolgd! Och, die brave Schleyer, slachtoffer van dat linkse geboefte!’ En hij vervolgde, nu luider: ‘Die klootzak was al voor Hitler aan de macht kwam een overtuigende nazi. Vrijwillig lid van de Hitler Jugend en al vroeg lid van de SS. Was tijdens de oorlog in Tsjechië de rechterhand van Reichprotektor Reinhard Heydrich! Had in 1945 al aan een strop moeten bungelen! Stond zeker niet in jouw krant?’

‘Nee, dat wist ik niet. Hoe dan ook, eigen rechter spelen wijs ik af!’

‘Zonder strijd zal de wereld niet veranderen!’

‘Wacht even Van Soest, dat is algemeen gezwets. De wereld kan ook veranderen zonder strijd. Wij leven nu in een democratie, in een rechtsstaat. Daar zijn andere middelen beschikbaar om veranderingen na te streven.’

Van Soest sloot zijn ogen en trok en gezicht alsof hij moest huilen. Daarna klonk zijn stem beschuldigend: ‘Besef je wel dat die mooie democratische maatschappij van jou is ontstaan omdat twee eeuwen geleden een volk de moed had zijn koning en de hele adellijke troep letterlijk een kopje kleiner te maken? Dat alleen op die manier het principiële idee van gelijkheid vorm kon krijgen?’

Als een schaker die de zetten van de tegenstander vooruit perfect inschat antwoordde Dirk in alle rust: ‘Ja, twee eeuwen geleden. Je zegt het zelf!’

‘Nog steeds actueel!’ klonk met klem de reactie van Van Soest, ‘ook in de westerse wereld die jij zo lijkt te waarderen bestaan er armoede en onrecht. Onze machtselite is een verstrengeling van politiek en bedrijfsleven. Denk jij dat die ooit bereid zullen zijn hun macht in te leveren via verkiezingen? Wat is er in Chili gebeurd met Allende? Waarom greep het leger de macht in Turkije en in Spanje en in Portugal en in Griekenland? Amerika steunde staatsgrepen tegen gekozen regeringen en steunde rechtse dictaturen.’

Dirk haalde zijn schouders op. Even overwoog hij zich te beroepen op de doctrine van Hans Morgenthau, die zegt dat staten niet kieskeurig kunnen zijn in hun keuze van partners in de strijd tegen vijandige staten of blokken; morele of juridische principes hanteren kunnen leiden tot je ondergang, zonder dat de burgers van dictatoriaal bestuurde landen binnen jouw bondgenootschap daar iets mee opschieten. Echter, in dit stadium wilde hij niet iets verdedigen wat hem tegenstond. Hij zei: ‘Amerika steunde rechtse dictaturen. Rusland steunde linkse dictaturen. Allemaal even afschuwelijk en verwerpelijk. Ik denk echter niet dat aanslagen daar verandering in kunnen brengen.’

Aanslagen namens wie? Namens het volk? En wat denkt het volk daar zelf van?' Nu klonk Dirk sarcastisch.

Van Soest stond op en begon rond te lopen. Zijn linkerhand perste hij in zijn broekzak en met de andere zwaaide hij in de lucht. Alsof hij met zijn bewegende hand zijn gedachten in het gelid duwde. Zijn bekende pose van vroeger. Hij snoof verachtelijk en leek werkelijk boos; hij imiteerde Dirk met een hoog, nasaal stemmetje: 'Wat vindt het volk daar zelf van?' Daarna hard en bars: 'Bah, wat een slap gelul Dirk Koster! Grote delen van het volk denken nooit na over politiek. De elite ja, die kent haar belangen en zij weet hoe ze die moet verdedigen. Het volk is zich helemaal niet bewust van de situatie zoals die werkelijk is. Het is maar een klein deel dat door heeft dat het in het verdomhoekje zit, maar die mensen zien geen mogelijkheid daar verandering in aan te brengen ...'

'... Men zou zich politiek kunnen organiseren!' teemde Dirk.

Van Soest praatte echter onverstoorbaar verder: '... zij voelen zich in de steek gelaten door de grote politieke partijen die geloven dat we al in het aardse paradijs leven en dat je niet moet zeuren over kleinigheden als langdurige werkloosheid, chronisch geldgebrek, slechte huisvesting en nog wat van zulke pietluttigheden. Ik weet zeker dat een deel van de bevolking helemaal niet tevreden is met de huidige situatie en blij is met harde acties tegen de machthebbers, vooral tegen corrupte en criminele elementen in die kliek van politici die zo mooi kunnen praten over het brengen van offers maar vooral zichzelf verrijkt. Dan zien ze dat niet iedereen het pikt. Dat er verzet is. Dat de machthebbers schrikken. Jij durft dat niet aan. Jij schrok je al dood toen iemand die je kende een bommetje liet ontploffen bij het Van Heutz monument!'

'Onzin, wat mij schokte was de lange gevangenisstraf voor de dader!'

'Nee, jij verwierp elk geweld. Toen Pieter Laak een keer een pistool toonde was je in alle staten!'

'Hij bracht zichzelf en ons allemaal in gevaar!'

'Hij wilde zich kunnen verdedigen we tijdens een vreedzame demonstratie in elkaar zouden worden geknuppeld!'

Dirk stond ook op en schudde zijn hoofd. Als een gefrustreerde schoolmeester die niet snapt dat zijn leerling zijn meester nog steeds niet begrijpt schudde Dirk secondenlang zwijgend zijn gebogen hoofd. En als een gedreven schoolmeester die weet dat het zijn taak is elke leerling hoe dan ook een beetje meer kennis en inzicht bij te brengen, deed hij een laatste poging de ander uit leggen hoe de vork in de steel steekt door elk woord nadrukkelijk uit te spreken: 'Van Soest! Wij hebben andere spelregels! Die zijn juist bedoeld om gewelddadige machtsvorming door een kleine groep te voorkomen!'

Partijen! Verkiezingen! De rechtsstaat! Snap je?’ Met dwingende ogen keek hij zijn opponent aan. Had hij het nu eindelijk begrepen?

Van Soest gromde en sprak luid en snel: ‘Ook hier zijn er grote schurken die zich schandalig verrijken en eenzijdig beslissingen nemen ten koste van de overgrote meerderheid van de bevolking, en geen partij of rechter die er wat aan doet! De sociaaldemocraten zijn inmiddels de redders geworden van het kapitalisme. Wie strijd er nog tegen onrecht?’

‘En jouw alternatief is dus, dat iedereen dan maar voor eigen rechter moet gaan spelen, met doodstraf en al!’ hoonde Dirk.

Van Soest keek hem met toegeknepen ogen vernietigend aan. Beiden bleven even stil tegenover elkaar staan. Van Soest perste zijn toch al dunne lippen zo stevig op elkaar dat het leek dat zijn gezicht op die plek alleen maar een barst vertoonde. Zou er nu een uitbarsting komen van Van Soest? Van Soest liep naar zijn fauteuil en plofte erin neer. ‘Het heeft niet zo veel zin met jou te praten,’ klaagde hij. ‘Ik ben al veroordeeld omdat ik strafbare feiten zou hebben gepleegd en nu probeer jij ook mijn politieke opvattingen te veroordelen. Hoe staat het eigenlijk met jou? Kun je jouw positie politiek verantwoorden, beulsknecht?’ Speelde Van Soest zijn boosheid? Was het ironie? Bij Van Soest wist je het nooit zeker.

Dirk liep naar zijn bureau. Hij had een korte adempauze nodig. Via de intercom bestelde hij verse koffie. Hij had afstand nodig en ging op de rand van het bureau zitten terwijl Van Soest in de luie stoel ontspannen achteroverleunde. Toen de koffie was gebracht begon Dirk te praten: ‘Na mijn studie heb ik meegewerkt aan een criminologisch onderzoek naar het gevangeniswezen. Misschien ken je de titel van het rapport: Levenslang, met als ondertitel: het effect van detentie op de maatschappelijke kansen van ex-gedetineerden. Het is nogal vaak geciteerd. De uitkomsten waren vernietigend voor het gevangenisstelsel. Gevangenisstraf werkt averechts. We hebben aanbevelingen gedaan voor verbetering van het strafstelsel. Een aantal jaren later, toen mijn hoogleraar staatssecretaris van justitie was geworden, werd mij gevraagd op zijn departement mee te werken aan een aantal hervormingen. Ik had natuurlijk nee kunnen zeggen. En ik heb dat ook serieus overwogen. Door het aanbod af te slaan had ik precies zo gehandeld zoals elke criticus die altijd precies weet te vertellen wat er allemaal mis is in de wereld, maar die nooit bereid is vuile handen te maken bij het veranderen van de situatie als die gelegenheid zich voordoet. Dus ging ik op het ministerie werken. Wetgeving. Beleid. Nog weer later ben ik door de minister gevraagd om directeur te worden van een gevangenis. Om vernieuwing door te voeren. Een haast onmogelijke opgave. Van diverse kanten werd mij geadviseerd over mijn benoeming. Sommige conservatieve politici en collega’s zagen mij graag mislukken en moedigden mij dus aan de benoeming te aanvaarden. Medestanders zagen het als een welkome

mogelijkheid om onze ideeën in praktijk te brengen, hoewel sommigen bang waren dat ik te weinig bewegingsvrijheid zou krijgen. Goed, hoe de keuze is uitgevallen zie je voor je. Ik ben nu alweer heel wat jaren directeur van deze gevangenis.’

Van Soest ontblootte zijn tanden en grijnslachte. ‘En welke van je idealen heb je bereikt?’ klonk het, terwijl hij zijn kopje nog eens volschonk. Typisch Van Soest, dacht Dirk, niet de bedoelingen tellen, alleen de resultaten.

‘Minder dan ik had gehoopt,’ gaf Dirk toe, ‘en toch meer dan mijn vijanden vreesden.’

‘Ach, wat fijn! Noem eens drie resultaten, desnoods twee!’

‘Goed. Ik kan je wat concrete dingen noemen: nummer een: een betere bezoekenregeling, waardoor de gedetineerden minder in een sociaal isolement verzeilen. Dat voorkomt dat ze gek worden. Nummer twee: mogelijkheden om zich tijdens de detentie voor te bereiden op terugkeer in de samenleving door beroepsopleidingen te volgen. En punt nummer drie: beter geschoold personeel, waardoor de begeleiding humaner is.’

‘Fantastisch!’ riep Van Soest smalend, ‘Revolutionair! En hoe staat het tegenwoordig met de maatschappelijke kansen na de detentie? Kom ik na tien jaar in de bak ook weer ooit áán de bak?’

Dirk glimlachte. ‘Ik vrees dat die kans nog niet zo veel groter is geworden. Ik heb alleen enige invloed op wat er binnen deze muren gebeurt; vraag mij niet om ook nog eens de hele maatschappij te veranderen. Daar zijn meer mensen voor nodig. Het is jammer dat jij je kwaliteiten op een andere manier hebt ingezet!’

Er werd op de deur geklopt. Lydia de Groot, de directiesecretaresse, kondigde bezoek aan. Het was Jaarsma, een ambtenaar van het ministerie, die het werkbezoek aan Warschau kwam voorbereiden. Over een paar weken zou Dirk naar Polen gaan om in internationaal verband te helpen het strafstelsel in de voormalige communistische landen te moderniseren. Dat was ook een gevolg van de val van de muur. Oost-Europa probeerde in snel tempo aan te sluiten bij het Westen.

Dirk keek op zijn horloge. Het gesprek had al veel te lang geduurd.

‘Sorry. Je moet naar je afdeling’, zei Dirk tegen Van Soest.

‘Dat is dan hervorming nummer vier,’ zei Van Soest: ‘Verhullend woordgebruik. Vroeger heette dat toch nog gewoon “je cel”, nietwaar?’

Dirk antwoordde niet; hij liet de bewaker komen die Van Soest voor ging, de kamer uit.

De dagen die volgden moest Dirk regelmatig denken aan de hernieuwde kennismaking met Benno Van Soest. Erg bevredigend was die niet verlopen. Er was een twistgesprek ontstaan waarin beiden overtuigd bleven van hun eigen gelijk. Begrijpelijk misschien, maar niet erg vruchtbaar. Dirk vond niet de tijd er langdurig bij stil te staan; hij had het te druk met het lezen van brieven en rapporten, de voorbereiding van het bezoek aan

Warschau, met directievergaderingen, overleg met de staf en ander personeel en met andere alledaagse bezigheden.

Toen Dirk werd aangesteld als directeur had hij zich open opgesteld. Iedereen kon bij hem terecht met vragen, klachten of suggesties. Niet dat daar overvloedig gebruik van werd gemaakt. Zeker in het begin niet. Daarvoor was deze benadering een te grote breuk met de traditie dat alleen de stafleden en afdelingshoofden toegang hadden tot de directeur. De hoofden waren gewend alles wat zij hoorden te filteren en alleen die informatie door te geven die paste binnen hun eigen opvattingen en belangen, desnoods in een flink bijgekleurde versie. Het lagere personeel was niet gewend aan open contact met zijn meerderen. Kritiek uiten kon je carrière schaden, of zou er op zijn minst toe leiden, dat jij de vervelende diensten moest draaien.

Dirk kwam regelmatig op de afdelingen om er ter plekke met het aanwezige personeel te praten. Hij vroeg dan naar de situatie en vroeg hardnekkig door als de antwoorden vaag of ontwijkend waren. En hij gaf het personeel geen uitbranders als er fouten werden geconstateerd, zeker niet in aanwezigheid van anderen. Geleidelijk aan waren er meer personeelsleden die het waagden zelf de directeur aan te schieten met vragen en opmerkingen. En meer en meer werd het ook de anderen duidelijk, dat het niet alleen slappelingen waren, die een witvoetje bij de directeur wilden halen, en de bekende notoire querulanten, maar ook bekwame personeelsleden met heldere ideeën en goede informatie, die de weg vonden naar de derde etage. Ook de personeelsvertegenwoordigers in de dienstcommissie veranderden langzaam van brave jaknikkers in kritische volgers en daarna in weerbarstige meedenkers.

Dirk kreeg zo een goed inzicht in wat er in de gevangenis leefde en kon daardoor tijdig met maatregelen komen om problematische situaties te verbeteren. Er zat helaas ook een nadeel aan deze werkwijze: al deze gesprekken, waarnaast ook nog veelvuldig werk- en stafoverleg plaatsvond, kostten veel extra tijd. Elke dag waren er veel grote en kleine problemen die moesten worden opgelost, zoals klachten van gedetineerden tegen hun behandeling, klachten van het personeel over het gedrag van gedetineerden, problemen over het werkrooster, ziekte en vacatures, tekort aan materiaal en financiële middelen en ander ongerief. Zijn tijd werd volledig in beslag genomen door het dagelijks leiding geven aan het werk in de gevangenis.

De reorganisatie die hij - na lange onderhandelingen met het ministerie - had doorgevoerd, waardoor hoofden verantwoordelijk werden voor een deel van het beleid, had zijn taak niet merkbaar verlicht. Het werk was sterk toegenomen, juist door de intern en extern bedachte beleidswijzigingen. Het leek wel of op het ministerie het ene plan na het andere werd uitgedacht. Het ene was nog niet uitgevoerd, laat staan

geëvalueerd, of het andere werd alweer aangekondigd. Het ministerie reageerde op elke eis vanuit de media of de Tweede Kamer om meer veiligheid en strengere straffen met toezeggingen zonder zich af te vragen of de toegezegde nieuwe maatregelen ook uitvoerbaar waren met de beschikbaar gestelde middelen. De gevangenen moesten zich er maar mee zien te redden. Dat gaf veel extra werk. En Dirk wilde steeds persoonlijk bekijken wat hij zelf moest behandelen en wat hij kon doorschuiven naar anderen.

Dirk vertaalde de problemen die in een continue stroom op hem afkwamen in een aantal simpele categorieën: je had problemen over de doelen en je had problemen over de middelen. Als het over de doelen ging kwam ook de politiek om de hoek kijken, want de overheid bepaalde in belangrijke mate het beleid. Dirk probeerde echter ook zijn eigen visie daarin zo veel mogelijk te incorporeren. Interne doelen waren ook politieke keuzes; het ging daarbij om een visie op detentie.

Het gebrek aan middelen rekende hij tot de materiële problemen: het geld, het gebouw, de mensen. Vooral het oude gebouw baarde zorgen. Voorheen kon je bij het ministerie melden dat het gebouw onderhoud of reparatie behoefde. Je kwam dan op de wachtlijst te staan. Het Rijk zorgde voor uitvoering en betaalde de rekening. Tegenwoordig werkte het ministerie liever met een vast budget dat naar de gevangenis werd geschoven en waaruit onderhoud en reparaties moesten worden bekostigd. Dat leek de directies een grote mate van vrijheid te bieden, maar eigen verantwoordelijkheid heeft alleen betekenis als daar de noodzakelijke middelen tegenover staan. Bij permanent geldtekort kon Dirk alleen maar hopen dat er geen acute, dure reparaties nodig waren. Onderhoud kan worden geminimaliseerd en uitgesteld, hopen op betere tijden.

Bovendien verdeelde Dirk alle problemen in dringend of niet-dringend en in belangrijk of niet-belangrijk. Hij besprak alle problemen eerst kort met zijn algemeen adjunctdirecteur Frans de Wit om ze daarna zelf in te delen in deze categorieën. De Wit was in een lange reeks van jaren opgeklommen vanuit een lage functie naar de positie van adjunct-directeur. Daar was hij erg trots op en op jong volk zoals Dirk Koster, knulletjes die via de universiteit snel carrière maakten, keek hij neer: die studentjes hadden dan wel veel boekenwijsheid, de praktijkervaring van mensen zoals hij was veel belangrijker. Vooral de progressieve ideeën die de nieuwe directeur in de gevangenis trachtte te introduceren beschouwde De Wit als misplaatste dagdromerij. Misdadigers moesten worden gestraft, liefst flink zwaar, en mochten niet in de watten worden gelegd. Die opvatting liet De Wit regelmatig horen, alsof hij langs die weg het beste zijn reputatie als strenge leidinggevende meende te kunnen etaleren. Dirk ergerde zich daaraan. In het begin van zijn baan als directeur in de gevangenis had Dirk zijn adjunct een aantal keren in een paar woorden op het nieuwe beleid gewezen: humaniteit en resocialisatie. Maar toen De Wit uiting bleef geven aan zijn opvatting dat

er in Nederland niet zwaar genoeg werd gestraft, had Dirk een keer gereageerd met de woorden: 'Ik zie: jij bent een echte christen.'

Even verscheen er een glimlach om de mond van De Wit, die uit eerdere opmerkingen van zijn directeur de indruk had gekregen, dat die weinig op had met het christendom en nu toch een andere opvatting leek te koesteren en hem een compliment wilde maken, maar dat vermoeden verdween snel toen Dirk vervolgde: 'Jij bent net zo wraakzuchtig als jouw god.' De Wit had hem een paar seconden sprakeloos aangekeken en toen verbeterde geantwoord: 'Daar weet jij helemaal niets van.' 'O?' speelde Dirk verbazing, 'Daar weet ik niets van? Jouw god is een despoot die mensen veroordeelt zonder eerlijk proces, zonder advocaat, zonder hoger beroep en vervolgens een straf oplegt die eeuwig en wreed is tot in het zoveelste geslacht, is het niet?'

De Wit had zich omgedraaid en was met rechte rug en stijve benen de kamer uit gemarcheerd zonder verder nog een woord te zeggen. Dirk beseftte dat hij te ver was gegaan en hij probeerde voortaan zo veel mogelijk religie als onderwerp in de discussies met De Wit te vermijden. Hij beperkte zich tot aanwijzingen en opdrachten. Echter, directeur Koster kon niet zonder zijn adjunct. De Wit was in staat veel praktische problemen snel en doeltreffend op te lossen. En sinds hij een aantal managementcursussen had gevolgd was De Wit ervan overtuigd op geen enkel punt onder te hoeven doen voor zijn directeur. Hij beheerste het jargon en had bovendien studie gemaakt van het hoofdstuk Vergadertactieken uit het handboek Vergaderen en Onderhandelen en kon alle daar beschreven trucs feilloos toepassen. Hij kon vergaderingen leiden. Daardoor kon Dirk zich concentreren op andere taken als dat nodig was, zoals overleg met het ministerie en met collega-directeuren in den lande.

Een paar dagen na dit incident had economisch directeur Peter van Dijk zijn directeur even apart genomen. De Wit had bij Van Dijk geklaagd over de sneer van zijn directeur. Van Dijk kende door zijn gereformeerde opvoeding de Bijbel zo ongeveer uit het hoofd. 'De strenge straffen die De Wit bepleit mag je niet verwarren met de strengheid van zijn God. De auteurs van het Oude Testament waren niet dom, Dirk. Zij waren verdomd wijs. Zij wisten, dat de ellende die ouders doormaken, of veroorzaken, ook hun kinderen treft, en zelfs hun kleinkinderen, hoe onrechtvaardig dat ook is. Die tragiek noemden zij de straf van God. Pak de Wit niet op zijn geloof!'

'Oké, oké, je hebt gelijk,' gaf Dirk toe, 'maar weet je wat ik zo merkwaardig vind?' en zonder het antwoord af te wachten vervolgde hij: 'Mensen die geloven in een almachtige god, een god die het kwaad zal straffen, hebben kennelijk zo weinig vertrouwen in de oplettendheid van hun god, dat ze hem met graagte het werk uit handen nemen. Zie de inquisitie. Het was toch een kleine moeite geweest voor een almachtige god om via een lokale natuurramp of een pest-epidemie, alle ketteren van de aardbodem te laten verdwijnen? Daar had hij toch geen inquisitie voor nodig?'

‘Natuurlijk heeft god geen hulp nodig’, beaamde Peter terwijl hij over zijn voorhoofd krabde. ‘Toch verhindert dat niet, dat mensen graag iemand helpen die ze bewonderen. Toen ik jaren geleden nog wel eens bezig was met het vertimmeren van mijn huis, wilde mijn kleine Hans, hij was toen een jaar of vijf geloof ik, mij altijd helpen met dat werk. Echt helpen deed dat natuurlijk niet, dat spreekt vanzelf, maar toch liet ik hem zijn gang gaan. Nu helpt hij mij nooit, zelfs niet al ik het vraag. Ik vrees dat zijn bewondering voor zijn knappe vader een beetje geleden heeft. Hij gaat nu liever voetballen met zijn vrienden. Mensen die je bewondert of die je liefhebt, wil je helpen, ook als dat niet nodig is. Zelfs als dat een averechts effect heeft.’

Dirk zweeg en Peter concludeerde: ‘De Wit is niet gekker dan jij of ik. Hoogstens conservatiever. Dat heeft het voordeel dat hij gezagsgetrouw het beleid zal helpen uitvoeren, ook als hij zelf een harder beleid voorstaat. Spreek hem aan op zijn taak!’

Dirk had geknikt en gemompeld: ‘Bedankt. Ik zal er rekening mee houden.’

Voor elk probleem - dringend of niet-dringend en belangrijk of niet-belangrijk - had Dirk een aantal standaardoplossingen in huis. Dringende materiële problemen - vooral geldzaken - besprak hij met Peter van Dijk, een econoom die Groningse nuchterheid paarde aan een soort vanzelfsprekende loyaliteit en dus Dirk van harte steunde in zijn poging, ondanks beperkte financiële ruimte, de gevangenis voor alle betrokkenen een beetje leefbaarder te maken.

Dringende personele problemen delegeerde Dirk steevast naar de directeur personeelszaken Gabriël Baal die alle mutaties van personeel uiterst zorgvuldig regelde; alleen de personeelsconflicten bespraken ze samen om er een nette oplossing voor te vinden.

De belangrijke maar niet-dringende problemen schreef Dirk op gele memo's die hij in zijn uitpuilende agenda plakte om ze te zijner tijd terug te vinden en af te handelen. De belangrijke dringende problemen behandelde hij altijd zelf zonder enig uitstel. Op dat vlak voelde hij zich een veldheer die het slagveld in kaart brengt, zijn strategie bepaalt, zijn geschut opstelt, actie plant en medewerkers in de strijd gooit.

Want het was oorlog in het gevangeniswezen, een oorlog waar geen wapen aan te pas kwam, en toch was het oorlog. Er woedde een strijd tussen de progressieve krachten in het gevangeniswezen die trachtten vast te houden en uit te bouwen wat ze hadden verworven eind zeventiger, begin tachtiger jaren en de huidige conservatieve krachten, die niet meer tijd en geld wilden besteden aan de opsluiting van criminelen dan strikt nodig was om ze in leven te houden.

Maar ook tijdens een oorlog gaan de dagelijkse problemen gewoon door. De standaardoplossingen waren niet altijd toereikend. Dan lieten de problemen zich niet in zijn simpele schema indelen en dwarrelden er talloze nieuwe problemen

ondefinieerbaar neer op zijn bureau. En daar kwam dan nu nog de kwestie-Van Soest bij. Geen materieel probleem, geen personeel probleem, ogenschijnlijk niet dringend en niet belangrijk. Een politieke zaak, maar een die niets zei over de beleidslijn richting ministerie. Er was geen enkele noodzaak voor Dirk Koster om zich met Benno Van Soest bezig te houden. Zijn komst had echter het politieke denken in het brein van Dirk wakker gekieteld. Tijdens zijn studie was Dirk gefascineerd geraakt door de maatschappelijke achtergronden van crimineel gedrag en het was altijd zijn belangrijkste levensdoel geweest de maatschappij te helpen hervormen. Hij geloofde dat criminaliteit gerelateerd is aan werkloosheid en armoede en dat het belangrijk is dat iedereen een zinvolle en gerespecteerde plaats heeft in de samenleving. Meewerken aan een betere samenleving was aanvankelijk zijn doel in het leven. In de loop van zijn werk als ambtenaar had hij zijn aandacht moeten verleggen naar kleine, concrete problemen en was het brede politieke denken langzaam op de achtergrond geraakt. Het ging steeds meer om gevechten op de vierkante centimeter. De duur van detentie, de grootte van een cel, de ingrediënten in en de kosten van de voeding van de gedetineerden, de toegestane maximale kosten van bijscholing van personeel en van reparaties aan het gebouw enzovoort, enzovoort. De achterliggende redenen voor al die inspanningen om kleine verbeteringen te bereiken leken geheel vergeten. Van Soest voerde hem terug naar de ideologische uitgangspunten: wat voor soort maatschappij willen we? Hoe pakken we dat aan? En dat waren wel degelijk dringende en belangrijke vraagstukken. Voor Dirk was het altijd de publieke zaak geweest die zin aan zijn bestaan had gegeven, meer dan particulier welzijn. De maatschappij moest worden hervormd. Elk mens had recht op een redelijk bestaan, ongeacht ras of geslacht. Zo simpel was dat. Deze mooie gedachten koesterde Dirk nog steeds, als vergeelde foto's in een stoffig plakboek. Voor het dagelijkse werk had je er weinig aan. Toch lag daar de oorspronkelijke reden voor zijn dagelijkse inspanningen: het ging er om deze idealen overeind te houden en zijn keuzes te laten sturen.

Terwijl de dagelijkse werkzaamheden alle aandacht van Dirk opeisten wilde de levendige herinnering aan de moeizame discussie met Van Soest maar niet uit zijn hoofd verdwijnen. Bijna constant voerde hij in gedachten complete redevoeringen tegen het gebruik van geweld als politiek middel: dat het moreel verwerpelijk is, omdat er ook onschuldige personen door worden getroffen; dat de dader zich ongeloofwaardig maakt als bestrijder van onrecht; dat het de samenleving harder maakt omdat terroristisch geweld leidt tot repressie door de staat.

Hij kon in allerlei toonaarden nieuwe varianten van deze argumenten toevoegen en tegenwerpingen pareren. Maar had hij zijn denkbeeldige gehoor ook overtuigd? Om dat te onderzoeken was er een echte dialoog nodig. En daarom was hij nu op weg naar de cel van Van Soest. Het was het begin van de avond. Zijn werk voor vandaag zat er op.

De staf was naar huis, de avondploeg was aangetreden. De gedetineerden hadden gegeten en deden nu aan sport of zaten lui in de recreatiezaal of waren naar hun cellen teruggekeerd. Dirk had Magda gebeld dat hij vanavond later thuiskwam dan gewoonlijk. Hij liep door de gangen naar de afdeling. Het klonk er hol. De voetstappen weerkaatsten meervoudig tegen de muren. De bewaarders die de deuren voor hem openden en achter hem sloten rammelden met hun sleutelbos. Dat was het hoorbaar symbool van hun macht.

Vanuit het hoofdgebouw aan de straatkant, waar de personeelsruimtes en administratieve diensten waren gehuisvest, voerde een gang naar een centrale hal, van waaruit je twee evenwijdige vleugels kon bereiken. Vleugel A lag links en vleugel B lag rechts. Beide vleugels telden drie verdiepingen met op elke verdieping vijftig cellen. Tegenover het hoofdgebouw lag een complex waarin de eetzaal, de keuken, de werkrumtes en de recreatieruimtes, waaronder de sportzalen, waren gehuisvest. Dit voorzieningengebouw was vanuit de cellenvleugels te bereiken, want aan het eind van elke vleugel was een trappenhuis dat je naar een van de etages van het andere gebouw bracht. De binnenplaats die door de gebouwen en vleugels werd omsloten was in de vroege jaren zestig afgesloten op de eerste verdieping met een betonnen vloer en aan de bovenkant overkapt, zodat er een groot atrium was ontstaan, waarin het licht werd getemperd door het draadglas in het dak. Op de begane grond konden auto's naar binnenrijden, hun lading lossen of innemen, omkeren en weer vertrekken.

Elke vleugel en elke etage was door stalen traliedeuren afgesloten van de rest van het complex. Bewakers verschaften zich toegang via een hele set sleutels. In feite kon je rondjes lopen door dit doolhof: vanaf het hoofdgebouw naar vleugel A, aan het eind naar de werkrumtes, vandaar naar vleugel B en via de centrale hal weer naar het hoofdgebouw. Als je dan bovendien de etages die je bezocht varieerde, kon je zeer lang rondlopen zonder twee keer langs dezelfde plek te komen. Sommige bewaarders hadden het tot een ware kunst verheven om met een onbestemd voorwerp in de hand bijna altijd onderweg te zijn. Dat was hun manier om te ontsnappen aan het geestdodende werk in de gevangenis.

Het geheel was omgeven door een vier meter hoge muur die constant werd bewaakt vanaf de vier hoeken. De gevangenis stond bekend als 'veilig': er waren weinig geslaagde vluchtpogingen. Sporadisch ontsnapte een gedetineerde aan zijn opgelegde straf door zelfmoord.

De bewaarder van de tweede verdieping liep met Dirk mee tot cel A212, ontsloot de deur en zei op neutrale toon: 'Bezoek'. Dirk ging de kleine ruimte binnen waar Van Soest op zijn bed zat te lezen. Hij had een deken om zich heen geslagen. Was dat nodig, vroeg Dirk zich af. Of was Van Soest misschien van nature wat kouwelijk? Hij

zou eens moeten laten onderzoeken hoe de temperatuur in de verschillende vleugels was.

Van Soest keek hem vragend aan. ‘Ik wou nog eens met je praten,’ zei Dirk en voegde er glimlachend aan toe: ‘als het je gelegen komt.’ Van Soest wees met een weids gebaar naar de rieten stoel naast zijn bed en zei: ‘Ik heb alle tijd.’

‘Ik heb de laatste dagen steeds aan je lopen denken,’ bekende Dirk. ‘Ons eerste gesprek was niet bijster geslaagd. Ik geloof dat ik inderdaad heb geprobeerd je ervan te overtuigen dat jouw aanpak niet deugt, zonder werkelijk te willen horen wat jij daarover te vertellen hebt.’

Van Soest knikte slechts. En Dirk vervolgde: ‘Ik vraag me voortdurend af hoe jij de toekomst ziet. Niet specifiek jouw toekomst, ik bedoel de toekomst van onze samenleving. Jij wilt verzet, desnoods met geweld. Geloof je nog steeds in een revolutie? Dat intrigeert me. Ik heb het idee dat wij in twee volstrekt verschillende werelden leven, terwijl wij ooit dezelfde idealen hadden.’

‘We leven inderdaad in volstrekt verschillende werelden,’ beaamde Van Soest.

Inderdaad, dacht Dirk. Hij is mijn gevangene, ik ben zijn bewaker. Ooit wilden we beiden de samenleving veranderen. Hij koos voor geweld, ik bestraf geweld. Kan uit hetzelfde ideaal zo’n verschillende handelwijze voortvloeien? Is hij van de juiste lijn afgeweken of heb ik mijn politieke ideeën aangepast? Hij keek Van Soest nadenkend aan en vroeg: ‘Zijn onze politieke ideeën zo sterk verschillend geworden?’

Van Soest knikte. Hij legde zijn boek geopend met de rug omhoog op zijn bed en zat met zijn handen gevouwen voor zijn mond na te denken.

Het leek bijna op de avonden van weleer. Regelmatig waren de politieke kameraden bij elkaar op bezoek gekomen. De kamer van Erik Zwagerman was groot genoeg om een flink gezelschap te ontvangen. Hij had de beschikking van een hele etage met twee ruime, hoge kamers, een keuken en een badkamer op de tweede etage bij een weduwe aan de Sarphatistraat. Hoewel ze ruimte genoeg had om meer studenten van onderdak te voorzien, beperkte zij haar bijdrage aan de woningnood tot één student, anders werd het haar te druk. Voor het geld hoefde ze het niet te doen. Ze vroeg een belachelijk lage huur, misschien omdat ze niet wist hoe de prijzen zich hadden ontwikkeld. Wel eiste ze dat haar student karweitjes voor haar opknapte, zoals het ontstoppen van een dichtgeslibde gootsteen, het verwisselen van een doorgebrande stop en het wekelijks buiten zetten van de vuilnisemmer. Wie daar in onvoldoende mate toe bereid was, werd snel de deur weer uitgewerkt. Erik voldeed in ruime mate aan haar wensen en repareerde soms dingetjes die nog niet stuk waren, alleen om zijn goede wil te tonen. Hij genoot genoeg vertrouwen om het bonte gezelschap revolutionairen op zijn kamer te mogen ontvangen, mits niet te vaak en mits er geen dames bleven slapen.

Andere keren kwamen ze bijeen bij Benno Van Soest in een kraakpand bij het Waterlooplein. Het gemeentebestuur had besloten dat daar het nieuwe stadhuis moest komen. De huizen eromheen waren zeer tijdig ontruimd. ‘De Duitsers hebben de joden verwijderd, nu doet ons gemeentebestuur dat met hun huizen.’ schamperde Benno in die tijd, ‘Laten ze voor hun uitbreidingsbehoefte het paleis op de Dam terugvorderen.’ Hij had voorgesteld om het paleis te kraken, maar het bleek makkelijker huizen te kraken rond het Waterlooplein. Met oude vloerdelen werden de etages opnieuw begaanbaar gemaakt, er werd water in jerrycans gehaald bij huizen die nog niet waren ontruimd, en ramen waarvan het glas was verwijderd werden dichtgemaakt met plasticfolie. Petroleum in lampen en kachels zorgden voor licht en warmte. In het schaarse licht was meestal niet te zien wat een verschrikkelijke rotzooi het er was. Dat derde destijds niemand. Eten gebeurde meestal in de mensa in de Damstraat. Alleen bij Erik en bij Daan, die beiden over een keuken beschikten, werd gekookt.

Ze kwamen bijeen om te drinken en te praten. In een kleine of grote groep, dat wisselde voortdurend. Soms kookten ze samen. En al onder het koken ontspon zich een politieke discussie die zich voortzette onder de maaltijd waardoor het eten eindeloos uitliep. Wijn en bier vloeiden rijkelijk. Soms was er cognac. Of eigenlijk: vieux, want echte cognac was te duur. De rook van pijptabak en shag vulde de kamer. Daarna kwamen ze pas goed los. Erik Zwagerman bijvoorbeeld, liep altijd door de kamer te ijsberen en vuurde onzinnige stellingen op hen af, zoals: ‘De CIA steunt in het geheim China om de Russen dwars te zitten’ of ‘Stalin had meer verstand van politiek dan Marx’ of ‘We moeten op China letten; daar gebeuren grootse dingen’. Dat waren provocaties om een discussie te forceren. Daan Switters zat hoog op de leuning van een stoel of op de tafel en eiste altijd: ‘Bewijs dat eens!’ Cor Zevens pleitte steevast voor “harde actie”. Benno Van Soest zat vaak eerst bedachtzaam te luisteren voor hij antwoordde met een lang betoog. Dirk was niet helemaal zeker over zijn eigen rol, destijds. Hij dacht dat hij geen “gelovige” was, niet iemand die blindelings achter alle wilde ideeën aan liep, maar vanuit wetenschappelijke twijfel elke bewering wenste te ontleden en te onderzoeken. Zijn sympathie was echter duidelijk: die lag bij de arbeidersklasse en alle verdrukte volken.

Soms werden er boeken bij gehaald om te controleren of de een of andere grote voorganger inderdaad had gezegd wat iemand daarover beweerde: Marx, Engels, Lenin, Mao en anderen. En er was vaak gefilosofeerd over de revolutiekansen in Europa. Sommigen geloofden daar heilig in. Dat was lang geleden, toen de toekomst nog zeker leek.

In de kille cel opende Van Soest zijn mond en begon een lang betoog, dat begon met zeer zacht uitgesproken woorden, langzaam en precies formulerend, geleidelijk toenemend in kracht. Op deze wijze zou hij een groot gehoor in zijn ban hebben

gebracht, zijn toehoorders hebben gedwongen zich in te spannen om geen woord te missen van zijn redeneringen. Van Soest scheen zich niet te realiseren dat Dirk zijn enige publiek was. Hij leek meer verzonken in zijn eigen gedachten dan dat hij probeerde zijn uitdager te overtuigen. Anderen hadden zich vaker in die houding vergist. Juist deze manier van hardop denken had verschillende anderen ertoe verleid zijn conclusies als onomstotelijk te aanvaarden. Van Soest was een groot redenaar die zich nu bevond in een tijd en op een plek waar dat geen functie had. Dirk had zelf echter ook zijn argumenten lang overdacht en hoewel hij ze niet zo fraai kon verwoorden als Van Soest gaf hij zich niet gemakkelijk gewonnen.

Hun discussie concentreerde zich op de vraag, of de theorieën van Marx, waarop veel socialisten zich een eeuw lang hadden beroepen, de wereld voldoende verklaarden en, belangrijker nog, juist voorspelden.

Van Soest beweerde van wel. Volgens hem waren de voorspellingen van Marx in grote lijnen uitgekomen: de westerse wereld stond volgens hem voor een periode van economische crisis en stagnatie; vooral de nieuw opkomende landen in Azië en Zuid-Amerika dwongen het Westen tot een vernietigende concurrentie die scherpe tegenstellingen in de wereld en in eigen land aan het licht brachten die bijna zeker tot opstand en revolutie zouden leiden, eerst in de opkomende economieën, daarna ook in het Westen. Feitelijk herhaalde hij daarmee de redenering van Lin Piau, die in de jaren zestig hetzelfde had betoogd.

Dirk wierp tegen dat de revoluties in de twintigste eeuw steeds hadden plaatsgevonden in landen die onderontwikkeld waren zoals in Rusland, China en Cuba, en dat daar weliswaar de particuliere eigendom was afgeschaft, maar ook de vrijheid van denken en doen; dat revoluties hadden geleid tot nieuwe machthebbers die het volk nog meer onderdrukten dan hun voorgangers hadden gedaan, dat uiteindelijk de markteconomieën van het vrije Westen succesvoller waren gebleken dan de planeconomieën in Oost-Europa; dat de theorieën waar Van Soest zich op baseerde hopeloos verouderd en onbruikbaar waren, omdat zij onvoldoende het heden hadden kunnen verklaren – in het bijzonder de ineenstorting van het communisme - en dat zijn verwachtingen over de toekomst niet meer waren dan wensdromen.

Van Soest stelde daar tegenover, dat je moest denken op lange termijn en dat tijdelijke schokken niets zeiden over wat er in de toekomst zou gebeuren.

‘Overigens was Marx geen voorstander van aanslagen,’ bracht Dirk in, ‘hij meende dat het kapitalisme tot ondergang was gedoemd door interne processen. Arbeiders konden die ineenstorting bespoedigen als ze massaal en internationaal in verzet zouden komen. Individuele aanslagen passen niet in dat beeld!’

‘Elk verzet past in dat beeld, zoals een gestage stroom waterdruppels de hardste steen langzaam maar zeker uitholt!’

‘Ook als daar weet-ik-hoeveel onschuldige slachtoffers bij vallen?’

‘Er vallen elke dag onschuldige slachtoffers! Het gaat om het resultaat op langere termijn!’

Dirk wilde zich daar niet bij neerleggen. Ze leken in een patstelling te zijn verzeild. De discussie schoot niet op. In hoeverre lag de toekomst vast? Hadden mensen daar voldoende invloed op?

Ze hadden lang getwist over de vraag of de moderne sociale wetenschappen een beter begrip hadden opgeleverd over hoe de maatschappij in elkaar zit dan Marx en Engels hadden beschreven. Tenslotte kwamen ze tot de conclusie dat dit nauwelijks het geval was, omdat de maatschappij van nu anders was dan in de tijd van Marx en Engels; dat er dankzij het werk van economen, historici, sociologen en psychologen weliswaar meer kennis was van het gedrag van individuen en sociale groepen, maar minder van de bewegingswetten van de samenleving als geheel. De aandacht van de denkers was verschoven van macro naar micro. Westerse antropologen onderzochten nu de huwelijksriten in een dorp in Zuid-Gujarat in plaats van de klassentegenstellingen in de Verenigde Staten, zo merkte Van Soest op en hij voegde daar het verwijt aan toe, dat de politieke machthebbers niet bereid waren geld te steken in onderzoek dat risico's kon opleveren voor het voortbestaan van het maatschappelijke systeem en dat daardoor geen nieuwe theorieën waren ontwikkeld over de achtergronden van sociale tegenstellingen.

‘Je erkent dus,’ concludeerde Dirk, ‘dat ook linkse denkers niet in staat waren een moderne, deugdelijke maatschappijtheorie te ontwikkelen, dat zij feitelijk leefden in een droomwereld waarin de komst van de nieuwe maatschappij net zo'n geloofsartikel was als voor sommige anderen de terugkeer van Jezus Christus op aarde.’

‘Nu ja, in zekere zin,’ beaamde Van Soest, ‘Geloof, hoop, vertrouwen, spelen natuurlijk ook een rol. Een theorie alleen is niet voldoende, is misschien zelfs niet eens nodig. Niet iedereen is genoeg geschoold om de theorieën te kunnen bevatten. De grote massa moet geloven in een betere toekomst, anders is ze niet bereid daarvoor offers te brengen.’

Dirk herkende dit en dacht terug aan zijn vader. Die was een gelovige communist geweest; was in de crisisjaren communist geworden; lid van vakbond en partij. Stond onvoorwaardelijk achter Rusland. Zat in de oorlog in het verzet. Schreef de overwinning op Hitler meer toe aan de Russen dan aan de westerse geallieerden. Aanbad Stalin. Stuurde zijn kinderen een keer met een groep andere kinderen van partijgenoten naar een zomerkamp in Oost-Europa, het verblijf gratis, de reis betaald uit de verkoop van steunbonnetjes voor oorlogsslachtoffers; ontmoetten kinderen die een vreemde taal spraken, zagen van het land vooral de bergen, wandelden en maakten kampvuur. Het socialisme was voor hen een vakantieavontuur.

Zowel zijn vader als moeder hadden gehuild toen het nieuws bekend werd dat Stalin was overleden, alsof ze hun beste broer hadden verloren. Dirk herinnerde zich nog dat er in de jaren vijftig een goudkleurig beeldje van Stalin bij hen thuis op de schoorsteenmantel had gestaan. Tot dat beeldje er een keer af viel en er een stukje van zijn neus afbrak. Je zag het gips onder de goudverf. Dat was kennelijk een slecht voorteken, want kort daarop onthulde Chroesjtsjov Stalins misdaden. Zijn vader dacht eerst dat het allemaal westerse propaganda was, tot niet meer viel te ontkennen dat hijzelf was misleid. Het Amerikaanse technische vakblad waarop vader Koster tot verbazing van zijn kinderen was geabonneerd - want vader Koster beheerste geen andere taal dan plat Amsterdams - een blad dat ongetwijfeld zijn weg naar Rusland vond via de ambassade, werd opgezegd. Vader Koster was diep geschokt en hevig teleurgesteld. In Stalin, niet in het communisme. Eén mens kan zich vergissen, niet een heel volk. Het geschonden beeld van ex-kameraad Jozef Wassarionititsj verdween in de prullenbak. Zijn vader veranderde feitelijk niet van geloof. Maar hij praatte nooit meer over politiek.

‘Ik heb een aantal van die oude socialisten en communisten gekend,’ zei Dirk, ‘idealisten die hun geloof in een betere samenleving trouw bleven, wat er ook gebeurde. Maar helaas, hun visie op de wereldgeschiedenis, hun maatschappijtheorie, deugde niet en hun politieke strategie deugde dus ook niet. De toekomst waarop zij hoopten is er nooit gekomen. Ze kregen geen poot aan de grond in het westen. Gelukkig maar. Zij zouden als eerste in de Goelag zijn verdwenen.’

Dirk zweeg en keek Van Soest aan om zijn reactie te peilen.

Van Soest leek zijn opmerking te negeren. Dirk vervolgde met: ‘Denk eens aan Herman Gorter en Henriëtte Roland Holst! Dichters die een mensenleven lang geleden geloofden in de stralende toekomst van het communisme!’

Van Soest snoof verachtelijk. ‘Gorter was heus veel meer dan alleen maar dichter. Weet je wel dat hij “het historisch materialisme voor arbeiders verklaard” heeft geschreven?’

Dirk haalde zijn schouders op en zei: ‘Nou en? Zelfs de oude Willem Drees heeft een boek over Marx geschreven. En in onze studententijd Delfgauw en Kwant en andere filosofen. Dat neemt nog steeds niet weg dat de geschiedenis zich niets heeft aantrokken van hun onomstotelijke theorieën!’

‘Juist,’ zei Van Soest bitter, ‘Zo kijk jij dus tegen de geschiedenis aan: het socialisme was een smadelijke vergissing, jammer, vergeten maar. Daarmee negeer je het feit dat miljoenen mensen zich hebben verzet tegen de armoede en de rechteloosheid waaronder ze leden. Zij hoopten inderdaad op een betere toekomst. Zo niet voor zichzelf, dan toch wel voor hun kinderen of kleinkinderen. Jij bent er zelf het voorbeeld van. Theorie was voor hen niet belangrijk. Zij wisten precies wat onrecht was. Jij

kennelijk niet. Jij lijdt aan het Stockholmsyndroom: jij bent van je onderdrukkers gaan houden en jij hebt je er als slaaf aan onderworpen.'

Dirk schudde misnoegd zijn hoofd. Natuurlijk stond hij niet aan de kant van de onderdrukkers.

'Die toekomst die zij voor ogen hadden is er al, Van Soest. De mensonterende rechteloosheid en armoede van de arbeiders in de 19^e eeuw is gelukkig verleden tijd. Dankzij de strijd van arbeidersorganisaties. En ook dankzij vooruitstrevende werkgevers en liberalen die begrepen dat gezonde arbeiders beter werken dan afgetobde arbeiders. Het probleem is, Van Soest, dat wij daar in onze studententijd niet mee tevreden waren. Wij vonden dat niet genoeg. Wij wilden dat arbeiders eigenaren werden van de productiemiddelen. Dat werkloosheid en uitbuiting van de derde wereld uitgebannen zouden worden. Zou dat gewerkt hebben? De maatschappij van nu is verre van ideaal, maar de alternatieven die we de afgelopen eeuw hebben gezien jagen mij angst aan. Laten we proberen binnen dit systeem de uitwassen tegen te gaan en het lot van zo veel mogelijk mensen te verbeteren!'

Van Soest sloeg met zijn vuisten op zijn knieën en riep: 'De Russen hadden honderd jaar geleden wel wat meer aan hun hoofd dan een paar uitwassen repareren. De Russische revolutie bood hun eindelijk perspectief...'

'... en eindigde in de terreur van Stalin', vulde Dirk aan. Daarmee kreeg hij Van Soest niet knock out; die reageerde onmiddellijk met een verbeten trek om zijn mond: 'Dat was onvermijdelijk. Er was een burgeroorlog aan vooraf gegaan. Er was nog steeds tegenstand. Groepen die het socialistisch experiment probeerden te saboteren. Daartegen hielp geen vriendelijk debat, daarvoor was geweld nodig, het uitschakelen van de oppositie.'

'Terreur dus, tegen de eigen bevolking, met schijnprocessen, deportaties en executies. En kom nu niet aan met doodsdoeners als "waar gehakt wordt vallen spaanders", of "wie een ei wil bakken moet de schaal breken". Die terreur had wat mij betreft niets met socialisme te maken.'

Van Soest gaf een ferme klap op het kleine tafeltje naast zijn brits en briepte: 'Jij denkt dat het socialisme een feestje is. Het gaat om keiharde strijd. De enige manier om een socialistische maatschappij te vestigen is om daar decennialang aan te werken en oppositie keihard te onderdrukken.'

'Godverdomme, Van Soest! Dat kun je niet menen! Accepteer jij een socialistische maatschappij als dat miljoenen mensenlevens kost?' Dirk trok er een vies gezicht bij.

'Ja, ook als dat miljoenen mensenlevens kost!' riep Van Soest met stemverheffing, 'Je moet kijken naar de lange termijn. Tientallen jaren strijd, meneer Koster! Anders lukt het niet. De ontwikkeling die de Sovjet-Unie heeft doorgemaakt was gigantisch. Van agrarisch naar industrieel. Van extreme armoede naar bestaanszekerheid.'

Dirk schudde zijn hoofd en zei zacht: ‘Dat is niet mijn weg. Dan liever kleine stapjes vooruit.’

Van Soest hief zijn kin omhoog en zei met een grijns: ‘Ja, laten we tevreden zijn met wat wij hebben! Jij denkt dat we voor eeuwig gevangen zitten in dit systeem! Vergeet dat! Het wild-west-kapitalisme van Reagan en Thatcher zal zich in volle omvang ontplooiën. De ondernemers zullen vooral zichzelf verrijken en zij zullen elke inperking en correctie afwijzen. Tot het mis gaat. En dan komen wij en dan breken wij dit systeem af. Met geweld, als dat moet!’

‘Wij? Reken mij daar niet bij! Ik weet niet hoeveel vriendjes je nog hebt rondlopen die de strijd durven aan te gaan, maar ik vrees voor jou dat het er niet genoeg zullen zijn.’

‘Genoeg, Dirk! Genoeg!’ klonk het triomfantelijk.

Ze bleven nog lang twisten over de mogelijkheden van de politiek en van volksverzet en de vooruitzichten voor de toekomst. Van Soest vond dat de politiek greep moest hebben op de economische en maatschappelijke ontwikkeling, terwijl Dirk de twijfel verwoordde die in de jaren ‘80 was ontstaan over de invloed van de politiek op de samenleving. Dirk betoogde: ‘Links heeft overduidelijk veel te lang geloofd in de maakbaarheid van de samenleving. Kennis zou macht opleveren. Als je maar eenmaal weet hoe de machine in elkaar zit kun je er mee doen wat je wilt. Nee, zo simpel is dat niet. De maatschappij is een veel te complexe machine. En helaas zit er geen gebruiksaanwijzing bij. Marx dacht er een gevonden te hebben, zijn volgelingen meenden te weten hoe ze de maatschappij konden veranderen. Helaas! Mislukt! Foute theorie, dus foute politiek, dus verkeerd resultaat. Nogmaals, misschien is er een betere samenleving mogelijk, maar we weten niet hoe we die kunnen realiseren.’

Ze zwegen beiden. Van Soest zat Dirk stuurs aan te kijken. Dirk keek met eenzelfde blik terug. Er rijpte een krankzinnig idee in zijn hoofd. Te krankzinnig om er geen gebruik van te maken. Na een poosje waagde Dirk zich aan een introductie op zijn voorstel: ‘De sociale wetenschappers zijn tegenwoordig altijd bezig met details. Misschien ligt daar inderdaad het probleem. Er is geen overzicht, geen overkoepelende theorie. Iedereen is specialist op zijn eigen kleine terrein, zonder te weten wat anderen weten, zonder zicht op hoe samenlevingen zich als geheel ontwikkelen. De val van het communisme in Oost-Europa was voor alle wetenschappers, ongeacht hun discipline, een complete verrassing. Niemand had er een verklaring voor. Ook marxisten niet. Sterker nog: zij snaptten helemaal niets van hun eigen wereld. En de sociale wetenschappen houden zich met geen enkele ingrijpende overgang bezig, alleen met het bekende alledaagse. Er zou eens gezocht moeten worden naar integratie van alle aanwezige kennis over de maatschappij. Integratie van bijvoorbeeld economie, sociologie en politicologie in historisch perspectief.’

Van Soest keek hem wantrouwend aan, met samengeknepen wenkbrauwen en een pruilmondje. “Theorie, theorie! Misschien is de praktijk veel belangrijker; de strijd van de verdrukten tegen hun overheersers!”

Dirk knikte en sprak sneller en luider: ‘Ja. Misschien. Maar zonder een duidelijk doel, zonder sterke organisatie en zonder een heldere theorie leidt dat tot niets.’

‘Maar het marxisme verwerp jij. Wat voor theorie heb jij dan voor ogen?’

‘Geen idee! Ik weet alleen dat een theorie nuttig moet zijn. Een goede theorie moet in staat zijn verschijnselen beter te verklaren dan elke andere theorie. En die theorie moet aangeven welke factoren welke effecten hebben. Verklaaren en voorspellen. Zo werkt het ook in de exacte wetenschappen. Een theorie die niet voldoende verklaart en voorspelt deugt niet.’

‘Precies! Ik denk dat het marxisme voldoende verklaart en voorspelt. Geen enkele theorie zal alles verklaren en voorspellen, zeker niet sociale fenomenen!’

‘We weten nu meer over sociale samenhangen dan honderd jaar geleden. Die kennis is wellicht onvoldoende systematisch bijeengebracht, maar dat sluit niet uit dat we in principe een nieuwe poging zouden kunnen wagen.’

Van Soest was nog steeds niet overtuigd. Hij leek echter eerder ongelukkig dan wantrouwend. Hij haalde zijn schouders op en keek Dirk zwijgend aan.

‘Ik heb een voorstel.’ Dirk wachtte even om te zien of Van Soest hem voldoende volgde en zei, hem strak aankijkend: ‘Zie je, jij hebt een zee van tijd. Sorry dat ik dat zeg, maar zo is het wel. Als jij die tijd nu eens gaat gebruiken voor studie, voor een echt systematische studie naar de maatschappelijke ontwikkeling?’

‘Zijn de grijze cellen in je bolle kop op hol geslagen?’ informeerde Van Soest minzaam, ‘Ik heb lang genoeg gestudeerd!’

Dirk schudde met zijn hoofd en antwoordde: ‘Ongetwijfeld, en toch niet genoeg en niet onbevooroordeeld. In het denken van linkse intellectuelen was de politieke wens steeds de vader van de gedachte. We wilden toch zo graag het kapitalisme in één zien storten? Vaak bepaalden de idealen de analyses. We wilden toch zo graag geloven in die betere maatschappij die wij zouden opbouwen? Maar het liep allemaal anders. En intussen weten we nog steeds niet wat de oorzaken zijn van de veranderingen in de wereld. Er zou eens een compleet onbevooroordeeld onderzoek moeten plaatsvinden,’ en terwijl hij zijn rechterwijsvinger uitstreekte naar Van Soest concludeerde hij luid en elk woord benadrukkend: ‘Jij. Kunt. Dat. Doen!’

Van Soest grijnsde breeduit. ‘Aha, ik heb je door,’ zei hij, ‘Jij denkt: Van Soest heeft alle tijd, die zal ik even helpen zich niet te vervelen!’

‘Zeur niet’, antwoordde Dirk, ‘Jij beweert toch dat de staat dergelijk onderzoek tegenhoudt? Welnu, ik bied je de kans dit onderzoek te doen. Ik heb er zelf geen tijd voor, ik kom om in het werk.’

‘Ik moet ook werken!’ wierp Van Soest snerpend tegen, ‘Eindelijk behoor ik tot het echte proletariaat! Ik verdien een paar zilverlingen per dag met degelijk handwerk. Hoofdarbeid ben ik hier nog niet tegengekomen!’

‘Ik kan je vrijstellen van dat werk,’ zei Dirk, ‘dan heb je tijd voor studie.’

Dat was een aantrekkelijk vooruitzicht. Van Soest liet die gedachte even op zich inwerken.

‘Klinkt niet gek,’ gaf Van Soest toe, ‘Krijg ik dan ook alle boeken die ik nodig heb?’

‘Ja, natuurlijk. Alles wat je nodig hebt.’

Nog steeds aarzelde Van Soest. Wat hield hem tegen? Was hij bang dat hij zijn geloof zou verliezen? Dat de hele operatie niets nieuws zou opleveren? Had hij geen zin om weer hele dagen in de boeken te duiken?

‘Zo, zo, zo’, zei Van Soest wikkend en wegend, ‘dat is misschien niet eens zo’n gek idee.’

‘Je gaat akkoord?’ drong Dirk aan.

Van Soest zuchtte luid en zei vervolgens nauwelijks hoorbaar: ‘Vooruit dan maar!’

Dirk meende een middel te hebben gevonden om zijn oude en inmiddels vervaagde politieke theorieën een nieuwe impuls te geven. Van Soest zou de boeken en artikelen bestuderen waar hij zelf niet aan toe kwam en hem zijn samenvattingen en conclusies voorleggen. Wellicht zou het hem inspireren bij het bedenken van een strategie om de strijd met het ministerie met succes aan te gaan en zo het gevangeniswezen een betere toekomst te geven. Het zou hem op zijn minst motiveren om zich te blijven inspannen voor verbeteringen in zijn instituut. En als dat allemaal niet lukte hield hij er toch een betere kijk op de samenleving aan over.

Van Soest ging akkoord om andere redenen. Het aanbod om verlost te worden van geestdodende arbeid in de werkplaats en alle boeken te mogen lezen die hij zou opvragen beviel hem zo goed, dat hij bereid was het spel van Dirk mee te spelen. Hij wist zeker dat het lezen van nieuwe teksten hem geen nieuwe inzichten zou opleveren. Dat gaf niet. Hij zou kunnen doen wat hij in deze omstandigheid prefereerde: lezen in plaats van werken.

De volgende dag regelde Dirk dat Van Soest niet hoefde te werken, maar gelegenheid kreeg tot studie. Formeel bestond er in gevangenissen nog steeds een sterk hiërarchische structuur die hem toestond zulke beslissingen te nemen. Bij zijn komst had Dirk echter een vorm van werkoverleg en open leiderschap ingevoerd, waardoor zijn beslissingen gewoonlijk nog slechts bekrachtigingen waren van wat de staf had

voorbereid en geadviseerd. Het was niet zeker dat de staf Van Soest wilde vrijstellen van verplichtingen in de werkplaats. Over tewerkstellingen werd in feite beslist door een klein team, waarin de psychologe Nina Appelboom, de sociotherapeut Simon Taselaar en het hoofd van de werkplaats Willem Vermaning zitting hadden. Vermaning was in het algemeen voorstander van tewerkstelling in de werkplaats, die hij beschouwde als zijn persoonlijk koninkrijk. Simon Taselaar beschouwde de arbeid in de werkplaats als hopeloos geestdodend en zocht doorgaans naar andere mogelijkheden. Nina zat nu eens op de lijn van de een, dan weer op de lijn van de ander. Zij was tamelijk soepel als het ging om experimenten binnen de gevangenis. Die soepelheid compenseerde haar starheid als het ging om activiteiten buiten de gevangenis. Elk voorstel tot proefverlof of vervroegde invrijheidstelling voorzag zij standaard, zonder uitzondering, van een negatief advies. Toch had zij eens behoord tot de progressieve voorhoede die detentie als een tamelijk ouderwets en weinig effectief middel tot correctie beschouwde. Om die reden was zij een jaar of vijftien geleden aangetrokken. Weinigen wisten nog dat zij destijds tot die progressieve stroming had behoord, en nog minder mensen kenden de reden van haar omslag: in het begin van haar carrière had zij eens geadviseerd tot een proefverlof van een gedetineerde waarvan zij zeker meende te weten dat hij er rijp voor was. Het tegendeel bleek het geval. Op de eerste dag van zijn verlof trok deze aardige en verlegen man een vrouw van haar fiets en verkrachtte en wurgde haar. Hoewel niemand in het team aarzelingen had getoond bij het adviseren tot een proefverlof, en er dus ten minste sprake was van een gedeelde verantwoordelijkheid, had Nina zich het drama zeer persoonlijk aangetrokken. Zij voelde zich niet alleen gekwetst in haar wetenschappelijk eergevoel, zij beschouwde zich ook moreel verantwoordelijk, ja zelfs medeschuldig. Ze had overwogen ontslag te nemen, maar werd daarvan weerhouden door het besef, dat het kwaad niet meer kon worden gecorrigeerd. Ze bleef. Het gevolg was wel, dat ze voortaan zeer kritisch stond tegenover activiteiten van gedetineerden buiten de poort. Omdat nooit de volstrekte zekerheid was te geven dat de betrokken gedetineerde geen misstap zou begaan, had ze altijd een reden om negatief te adviseren. Gelukkig voor de gedetineerden was haar stem niet doorslaggevend, en gelukkig voor de samenleving verviel niet elke gedetineerde onmiddellijk in crimineel gedrag tijdens het proefverlof. Nina probeerde elk risico voor de maatschappij uit te sluiten. Ter compensatie was ze bereid mee te werken aan ieder experiment binnen de muren. De soepelheid die Nina aan de dag legde waar het ging om interne zaken gebruikte Dirk om instemming te krijgen voor zijn besluit Van Soest vrij te stellen van werk en voorbij te gaan aan het protest van Vermaning.

Kort daarop werd Van Soest aangesteld als beheerder van de gevangenisbibliotheek. Die bibliotheek was een kleine kamer met oude tijdschriften en onschuldige boeken. Veel gedetineerden kwamen daar niet; de meesten lazen seksblaadjes of detectives, een

enkeling het Financieele Dagblad. In de bibliotheek was zelden een mens te vinden. Feitelijk was het een kostenpost waarop makkelijk kon worden bezuinigd. Nu was Van Soest dagelijks in de bibliotheek te vinden. Dirk stond hem toe boeken uit de universiteitsbibliotheek te laten over komen.

2 DIE WENDE

De weken die volgden op de hernieuwde kennismaking met Van Soest had Dirk het naast zijn gewone werk druk met de voorbereiding van zijn deelname aan de conferentie in Warschau. Het werk van een directeur liet zich niet volledig in vaste routines dwingen. Overdag ging een deel van de tijd op aan vaste vergaderingen. Dat kostte altijd een paar uur. Bovendien waren er de eeuwig terugkerende incidenten en nieuwe berichten en gebeurtenissen die om aandacht vroegen. Dan waren er nog de externe overleggen met andere directeuren en met ambtenaren op het ministerie. Voorts moest hij bepaalde tijden beschikbaar zijn voor eigen personeel dat hem nodig had. Dirk vond het belangrijk daar tijd voor te reserveren. Daarom nam hij vaak een zware tas vol met agenda's, voorstellen, rapporten, nota's en andere verplichte leesvoer mee naar huis; dat was makkelijker dan al zijn gesprekspartners mee naar huis te nemen.

Op die manier was een zeer groot deel van zijn leven gevuld met het werk. Het benauwde hem wel eens. Moest er niet ook nog een ander leven zijn? Was het niet prettiger een baan te hebben met vaste, overzichtelijke taken, zodat hij om vijf uur naar huis kon gaan om zich bezig te houden met, ja met wat eigenlijk? Elke avond praten met vrouw en dochter? Had hij daar behoefte aan? En wilden zij dat wel? Magda misschien wel, Tineke vast niet meer; dat was over. Magda en Tineke hadden hun eigen bezigheden. Tineke koos steeds meer voor haar eigen wereld van schoolvrienden en vriendinnen en verzette zich steeds sterker tegen elke bemoeienis van haar ouders. Die vond ze overdreven bezorgd, te streng, te burgerlijk. Zij wilde van het leven genieten, ongehinderd door huisregels en smekende, prekende of dreigende ouders. Magda kon zich daar moeilijk bij neerleggen; zij had nog steeds visioenen van een dochter die gezellig met haar kleren ging kopen en haar moeder al haar geheimen toevertrouwde. Dirk accepteerde de verwijdering. Hij begreep dat Tineke probeerde een eigen persoonlijkheid te ontwikkelen en daarom alles wat haar ouders haar meegaven verwierp als opgelegde flauwekul. Hij dacht dat ze daar na enige tijd overheen zou komen. Hij wist hoe hij zich had geërgerd aan de bekrompen opvattingen van zijn ouders toen hij haar leeftijd had en pas later meer begrip had gekregen voor hun moeizame strijd om te overleven. Inmiddels waren beiden overleden. Met zijn oudere broer en zus had hij spaarzaam contact. Dat was na de dood van hun ouders alleen maar minder geworden; een ritueel tijdens verjaardagen. Volwassen worden betekende zelf je weg kiezen en vaak alleen staan. De meeste contacten die hij had waren louter functioneel, met collega's en medewerkers. Hoe ouder hoe eenzamer.

In het begin van zijn carrière had Dirk nog geprobeerd het contact met familie en vrienden te onderhouden en het werk te combineren met een actieve invulling van zijn